

MULTIDISCIPLINARNI DISKURS I HISTORIJSKE SINTEZE¹

MULTIDISCIPLINARY DISCOURSE AND HISTORICAL SYNTHESIS

Sažetak

Tekst je prikaz knjige Holma Zundhausena Istorija Srbije od 19. do 21. veka, Beograd 2008, str. 579.

Summary

*The text is a review of the book entitled: **The history of Serbia from 19th to 21st century** by Holm Sundhaussen, Beograd 2008, pp 579.*

Prošlost se raznim metodološkim zahvatima može spoznati na više načina. Na Balkanu, gdje su parahistoriografije, agresivne nacionalne ideologije, mitska i historijska svijest ispunjeni patriotizmom ksenofobičnog tipa, samorazumijevajućim “objektivnim istinama”, mitovima i fikcijama, zanosnim “velikim vremenima”, zaljubljenošću u “aristokratsku prošlost”, egzistiraju klišeizirane predstave i zasebni modeli kolektivnih memorija. U kulturama balkanskih naroda u kojima je, napisao je Miroslav Krleža, “narodna svijest sazdana od krvi, tlapnje i strave”, upadljivi su simboli patnje, usamljenosti, borbi, neshvaćenosti, osjećanja permanentnog neprijateljstva “drugog”, narcisoidnosti, na šta se nadovezuju tipizirani obrasci i tirade o navodnoj izabranosti i uzvišenosti. Percepcija vlastite nacije kao i njeno definiranje adaptira se, sa distanciranjem od stvarnosti, željenoj projekciji i problematičnim htijenjima. Nikada protagonisti, uvijek samo žrtve. Mitovi o žrtvama su povezani sa jasnom slikom neprijatelja. Brojni stručnjaci rukovođeni ograničenim tumačenjem prošlosti, ali i obični ljudi, mahom

¹ Prikaz knjige *Istorija Srbije od 19. do 21. veka* Holma Zundhausena, prevod s nemačkog Tomislav Bekić, Clio: Beograd, 2008. str. 579.

shvataju historiju Balkana isključivo sa nacionalnih polazišta, minimizirajući dostignuća drugih etničkih grupa i multinacionalnih društava i država kojima su nekad pripadali, zanemarujući njegov historijski, socijalni i kulturni kontekst. Međe na kojima se Balkan završava ostale su sporne. Tu više presuđuje politika nego geografija.

Tokom raspada Jugoslavije i postjugoslavenskih ratova nastajala je obimna biblioteka djela stranih autora, različitog značaja i odjeka, o zbivanjima na Balkanu u bližoj i daljnjoj prošlosti. Richard Holbrooke će napisati da je u SAD-u svojevremeno najpoznatija od svih knjiga o Jugoslaviji na engleskom jeziku bila knjiga Rebece West *Crno jagnje i sivi soko*, iz 30-ih godina XX stoljeća, čije će teze kako su “Turci upropastili Balkan”, da su muslimani raso inferiorni, uticati na dvije generacije čitalačke publike. Knjiga R. Kaplana *Balkan Ghosts* imala je, također, znatnog uticaja na zapadne političare početkom 90-ih godina prošlog stoljeća, zatečenih navodno “živom slikom raznih naroda koji su beznadežno zarobljeni u konflikt koji datira još od XIV vijeka”. Knjige pojedinih “često uticajnih autora” izazivale su oprečne i burne reakcije i iz uvjerenja da “stranci” zapravo ne mogu pojmiti ovdašnju “jedinственost”, skrivenu u “dubinama našeg kolektivnog ega”. U Beogradu je svojedobno održan i naučni skup povodom knjiga Noela Malcolma o Bosni i Kosovu, podvrgnutih oštrim kritikama, a on sam, markiran kao “intelektualni najamnik” koji ne polazi “ni od kakve racionalne pozicije”.

Zapažene i podijeljene reakcije u naučnim krugovima i javnosti u regionu izazvala je i knjiga *Istorija Srbije od 19. do 21. veka* autora Holma Zundhausena (Berlin, 1942), profesora historije Jugoistočne Evrope na Institutu za istočnoevropske studije Slobodnog univerziteta u Berlinu i predsjednika Naučnog savjeta Instituta za istočnoevropske studije u Minhenu. Doktorirao je o temi uticaja Herderovih ideja na stvaranje nacija kod narodá Habsburške monarhije. Prije pojave ove knjige u stručnoj javnosti već je bio poznat po svojim djelima *Istorija Jugoslavije 1918-1980* (Štuttgart, 1982), *Istorijska statistika Srbije 1834-1914* (Minhen, 1989), *Eksperiment Jugoslavija* (Manhajm, 1993). O značaju knjige *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, prvobitno objavljene na njemačkom jeziku 2007, govori i činjenica da je ona nastala zahvaljujući podršci književne mreže *Traduki* koju su osnovali Austrijsko ministarstvo za evropske i inostrane poslove, Savezno ministarstvo inostranih poslova Njemačke, švicarski Savjet za umjetnost „Pro Helvecia“, „KulturKontakt“ iz Austrije, Gete institut i Fondacija „S. Fišer“. Zundhausen u uvodu ove knjige, sinteze višedecenijskog bavljenja srpskom historijom, sa širokom istraživačkom osnovom, ukazuje da je svi

oni koji očekuju od nje jedan pledoaje za ili protiv „Srba“, mogu odmah odložiti. On sebe ne vidi niti kao advokata, ni tužioca, a kamoli u ulozi sudije, već, prije svega, kao vještaka ili istražitelja, nekoga ko osigurava tragove, sakuplja dokaze, ispituje i odmjerava, ko mora da se suoči s prazninama i pukotinama. U predgovoru njenom „srpskom izdanju“ on iznosi, pak, da bi, naknadno, o nekim stvarima drugačije pisao, nešto izostavio, negdje dopunio: “Potkrale su se i greške. Ali jedno stoji: oduvek me je fasciniralo da se bavim društvima i kulturama koje su drugačije od onih u kojima sam odrastao. Baveći se Srbijom – kao i drugim regionima i narodima jugoistočne Evrope, putem uporedne perspektive naučio sam mnogo o sebi i svojoj okolini. Utoliko istorija Srbije koja je pred vama možda ne predstavlja dobitak za Srbiju, ali je veliki dobitak za mene.”

U uvodnom dijelu pod naslovom „Šta je istorija Srbije i kako se ona može pisati?“ on postavlja osnove svoje konstrukcije historije Srbije, prvo razmatrajući pojmove same historije i njenog odnosa prema sjećanju, pojmove države i naroda i njihovo konstituiranje, moć mitova i njihov uticaj na savremenost i iz nje projektiranu, uvijek maglovitu budućnost. Autor smatra da su srpska država i srpska nacija stvaraju u XIX stoljeću sa ustancima na prostoru Smederevskog sandžaka („Beogradskog pašaluka“) i da se ne može govoriti o obnovi ili „vaskrsu“ srpske države, što je tradicionalno stanovište srpske historiografije. Srpska država i srpski narod su rezultati XIX i prvih decenija XX stoljeća, oni se ukrštaju, ali nisu identični, dodaje ovaj historičar, prezentirajući kraći presjek promjene statusa i teritorije srpske države, od ishoda balkanskih ratova 1912–1913. koje ocjenjuje najvažnijim promjenama do danas. Zundhausen postavlja razliku između „države Srbije“ i „mentalne Srbije“, Srbije u glavama, zaključujući da se one razlikuju u pogledu granica, u raskoracima između političko-geografske i mentalno-geografske karte, da su „neslaganja Srbije kao imaginacije i Srbije kao državne realnosti, duboko odredile istoriju 19. i 20. veka“. Ocjenjujući, brojem ograničenu, literaturu stranih i srpskih historičara koji su se bavili cjelovitim ili djelomičnim pregledima Srbije u XIX i XX stoljeću, svjestan postojanja različitih tendencija u nauci, znatnih razlika između romantičarske i kritičke historiografije, Zundhausen kao relevantna ističe djela koja su napisali Stevan Pavlović i Yves Tomić; od radova srpskih autora posebno se zadržao na knjizi *Srbija 1804-2004. Tri viđenja ili poziv na dijalog* Ljubodraga Dimića, Dubravke Stojanović i Miroslava Jovanovića, u kojoj kritički procjenjuje mišljenja Ljubodraga Dimića. Stavove drugo dvoje spomenutih srpskih historičara Zundhausen smatra dijametralno različitim – „od još uvek omiljenih epopeja o žrtvama i slobodi, kao i od

heroizacije u srpskoj historiografiji ili `istorijsko-filozofskih`, sudbonosnih i religijski inspirisanih tumačenja srpske istorije (kao, na primer, kod Radovana Samardžića ili novog propovjednika nacije Dušana Batakovića).“ Kao što je Pantelija Srećković, „pozitivni“ profesor Velike škole u XIX stoljeću, imao svog „negativnog“ Ilariona Ruvarca, tog „prevratnika u nauci“ i rodonačelnika srpske kritičke historiografije, tako i brojni savremeni „domoljupci“, pokazala je dr. Olivera Milosavljević, imaju svoje antipode. Sukob „patriotske“, totalitarne i manjinske kritičke historiografije, uz dominiranje žilavog, degeneriranog kulturnog modela, u Srbiji neće za dugo biti okončan. Zundhausen kazuje da su „mitovi i legende u enormnom obliku prodrli u historiografiju o Srbiji i Srbima... čak ni kritički nastrojene autorke i autori nisu od toga zaštićeni, jer mitom prožeta semantika je tako duboko ukorenjena da je njeno uklanjanje povezano sa znatnim teškoćama kada treba da se formulišu neke stvari.“

Historičarima je nužna i empirija o procesima čiji su savremenici, a oni nisu jednoznačni. Zundhausen se ne boji kratke vremenske distance u odnosu na interpretaciju događaja iz najnovije srpske historije. Pored niza zaključaka koje donosi, trudio se, kako to i izdavač predočava, da ostavi čitaocu mogućnost da dođe do vlastitog zaključka. Svjestan je činjenice da će se znanje o neposrednoj prošlosti sve više razvijati, ali da bi, njegovom sudu, čekati *pravu* distancu i do tada prepustiti političarima i novinarima državno tumačenje, bilo jednostavno neodgovorno. Postoje događaji, podsjećajući ovaj autor u jednom intervjuu, koji su se zbili prije 2000 godina i koji još uvijek izazivaju najžešće kontroverze. Prvo izdanje *Srpske revolucije* Leopolda Rankea objavljeno je 1829. godine, 14 godina nakon Drugog srpskog ustanka. Ako je to bilo rano, koliko onda vremena treba da prođe između jednog događaja i njegovog historijskog tumačenja? A šta se dešava za to vrijeme? U međuvremenu se, naravno, neće šutjeti. Za ono što je izložio smatra da je to privremena rekapitulacija dva stoljeća s otvorenim krajem. Uputna su metodološka upozorenja da ono što se “danas” zna, a nije znalo prije, može protokom vremena biti potvrđeno, ali i prevaziđeno, da izgleda znatno drugačije. Sa protokom vremena, pojavom novih izvora, uvećavanjem znanja, historičar na svakoj stranici već napisanog, u naknadnom čitanju, svjestan nužnosti oslobađanja historije od “objektivne istine”, može ispisivati zablude vlastitih stručnih i ideoloških uvjerenja.

U središtu razmatranja bili su stvaranje nacije i nacionalne države i njihove posljedice: formiranje nacionalnih obrazaca tumačenja i “sjećanja”, napetosti između prošlosti i historije, između tradicije i moderne, između grada i sela, između “evropske” i “prave” Srbije, između Srbije kao real-

nosti i Srbije kao volje i predstave, često sučeljavanje između “zapadnjaka” i “antizapadnjaka” u redovima elita. Evropa nije trauma srpskih masa već srpske elite, nošene pothranjenim mitovima, neosnovanim predstavama o sebi i o drugima. Racionalno shvatanje duha vremena je manjinska stvar. Srpski reformatori su tradicionalno pesimistični. Glavna karakteristika historije Srbije u moderno doba je, prema istraživanjima i drugih autora (L. Perović), “mnogo ratova i mnogo ustava”. U modernoj historiji Srbije su sve tri dominantne ideologije (nacionalna, socijalna i komunistička) organicističke. Državno pitanje je tretirano kao pitanje teritorije i granica. Zundhausen iznosi, iz perspektive historičara procesa dugog trajanja, postavljajući prošlost Srbije u širi kontekst događanja, da je historija Evrope toliko raznovrsna, u pozitivnom kao i u negativnom smislu, da u Srbiji nema ničega što u sličnoj formi nije postojalo u drugim dijelovima Evrope ili još uvijek postoji.

Historičar nije onaj koji zna, već onaj koji traži i stalno preispituje prethodna znanja, izbjegavajući zamke normiranosti, jednostranosti i konvencionalnosti. Postizanje potpune objektivnosti u suštini je doista iluzija, ali borba za nju ostaje obaveza. “Ne recimo”, kazao je Mark Blok, “da su dobrom historičaru strane strasti; on ima strast razumijevanja. Ne prikrivajmo to, ta riječ je bremenita teškoćama, ali i nadama.” Ako je pisana historija “neophodni rekvizit” jedne nacije, kazuje autor, odsustvo volje i moći da se ona stručno i objektivno napiše “dokaz je labilnosti u stvaranju identiteta”. Pojedini historičari uporno „otkrivaju“ nacionalne identitete i osjećanja u XIV i XV stoljeću. Kategorizacije tog vremena bile su ipak drugačije od današnjih poimanja i iluzija. Svaki kolektivni identitet je konstrukcija, nije stalna kategorija, izgrađuje se, utvrđuje i trpi izmjene. Niz prilika i okolnosti, svjedoči stručna literatura, utiče na njegovo formiranje. Nije samo rezultat samoopredjeljenja, često je određen faktorima na koje oni koji su u pitanju ne mogu uticati. Niko se ne rađa kao pripadnik određene nacije, već takvim postaje. Nacija nije genetska, organska, već historijska kategorija. Heterogeno porijeklo razvijenih etničkih zajednica nije izuzetak, već pravilo. Zajednice koje se nazivaju etničkim, ne moraju biti i zajednice ljudi istog porijekla, ljudi povezani krvnim srodstvom. Nema „čistih naroda“ u historiji. Ilarion Ruvarac je relativizirajući „srpsku etničku autentičnost“, pisao 1902. da zna iz sopstvenog iskustva “da je u nas Srba i posrbljenih među nama Bugara, Vlaha, Cincara i Arbanasa lakše i probitačnije verovati i primati s verom skaske i izmišljotine”, nego ne vjerovati “te onda morati dokazivati zašto ne treba verovati u skaske i izmišljene priče, koje su toliki ozbiljni, učeni i razboriti pisci primili za istinu i gotov novac.”

Strah od tzv. "nečiste krvi" prisutan je svuda gdje dominira romantizam u poimanju prošlosti. Stvaranje nacije je definicija i razgraničenje, jer bez razgraničenja nema nacije. Ljudi se ne definiraju samo jezikom, kaže Zundhausen, "koliko god da je važan". To je, objašnjava on, na kraju prihvatio i Vuk Karadžić, mada razočarano, za razliku od mnogih svojih epigona. U naciju spada svijest o zajedništvu i općeprihvaćeno ime. Nacionalna svijest nastaje kroz određene etape, tradicije se stvaraju, dotjeruju i transformišu uz gradnju naknadnih predanja i korištenje naslijeđenih religijskih sadržaja, vrijednosti i simbola. Mit se koristi kao surogat za historijske praznine. Zundhausen, razlikujući historijsku svijest od historijskog saznanja, obrazlaže da je „kosovski mit“, osim zbirki pjesama Vuka Karadžića, Njegoševim „Gorskim vijencem“ pretočen „u nacionalnu mitologiju Srba“, zlatnu nit narodnog predanja, ustvrđuje da ovaj mit, obavijen maglom nejasnih uspomena, počiva na tumačenju i estetizaciji onoga što nije bilo. Kosovski boj 1389. je, po analizama više autora, koji negiraju tvrdokorne stereotipe, bio zapravo sukob dva feudalna saveza. Knez Lazar, podsjeća Zundhausen, bio je „predvodnik hrišćanske alijanse koja se sastojala od srpskih, bosanskih, albanskih i bugarskih trupa“. I osmanski hroničari, poput Idrisa Bitlisija, svojedobno su spominjali da su osim Srba na Kosovu, ratovali „Ugari, Arbanasi, Česi, Bugari, Franci“, te „Česi i Poljaci“. Destruktivnu snagu kosovski mit dobija naknadno postavljanjem veze između „nebeskog carstva“ s novom „Kneževinom Srbijom, svojom usmerenošću protiv ‘otpadnika’ i muslimana, s uključenjem mita u dugoročni politički program postosmanske Srbije, svojim političkim mesijanizmom i (starozavetnim) imperativom osvete koji postaje sve snažniji“. Mitološke matrice i narodne pjesme su vremenom sticale status prvorazrednih historijskih izvora. Lakše je vjerovati u „stare“ nego prihvatati „nove“ istine. „Obranaška“ historija daje pozitivne odgovore za „sebe“ i negativne za „druge“.

Historiografija i tvorci lažnih mitova znaju čuvati legende u "interesu naroda", odnosno politike i epohe. Medijska i politička propaganda osnažuje stereotipe, a mitska svijest opstaje kao poželjno stanje „nacionalnog bića“. Nacije su sazdane kao zajednice kolektivnog pamćenja i zaborava. Kolektivna prošlost se, sa specifičnim nacionalnim kodovima percepcije, uveliko razlikuje od objektivnog historiografskog znanja. U vremenima nacionalnih preporoda, traga se za "izvorima sopstvenog identiteta", skrivenih u vlastitoj prošlosti, za "poželjnom historijom". Tomovi naučno utemeljenih djela ništa ne mijenjaju u odnosu prema historiji ukoliko su društvene i političke okolnosti takve da je poželjna drugačija "svijest" i "kultura sjećanja". Snaga mita, uz jak osjećaj etnocentrizma i stereotip o

vlastitoj posebnosti, iskazuje nerijetko uživljenost u nešto što zapravo čini fikciju. Sve ono, piše E. Hobsbaum, što čini fond znanja ili ideologiju nacije, države ili pokreta, nije ono što je doista očuvano u narodnom sjećanju, već ono što je izabrano, napisano, popularizirano i institucionalizirano od strane onih kojima je u funkciji da to čine. Historičar je, po profesiji, posebno, dužan, kaže dalje, da podsjeća “svoje sugrađane na ono što bi oni htjeli zaboraviti”. Sve kulture posjeduju određene rezervoare slika, uz čiju pomoć iskazuju načelne kategorije postojanja. Na Balkanu se emancipacija od patrijarhalnih vrijednosti tretira kao gubljenje identiteta. Zbog “redukcije totaliteta” postoji relativnost u predstavljanju historijskih fenomena. Historija je jedna, ali se njene interpretacije razlikuju. Marija Todorova, osmanistkinja, iznosi konstatacije, u kojima nije naučno usamljena, da je pola milenija osmanske uprave Balkanu donijelo ne samo ime, već i najduži period političkog jedinstva u čitavoj njegovoj historiji. Tri i po stoljeća osmanske uprave u Srbiji po pravilu pamte se kao “strana vladavina”, kao “turski jaram” ili kao “azijsko-islamska despotija”, iako sa historijskim realnostima, ovakva etiketiranja imaju veoma malo veze, piše Zundhausen. Oni koji su prihvatili islam učinili su to sopstvenom odlukom “a o muslimansko-hrišćanskom ratu u svakodnevnom životu sve do početka 19. veka nije moglo biti govora. Razlike između zapadnog i istočnog hrišćanstva većinom su imale veću težinu nego razlike između hrišćanstva i islama.”

Historičari vjeruju u “svoje istine” iako nema konačne historije. Zundhausen u znatnoj mjeri stavlja pod znak sumnje mnoga dosadašnja “reprezentativna” znanja i shvatanja u Srbiji, u srpskoj i evropskoj historiografiji. Historijska svijest savremenih Srba je znatno mitologizirana. Preovlađujuća društvena svijest je arhaična, sa dominacijom agrarno-kolektivističkog mentaliteta. Zundhausen misli da se srpska historija svodi na mitove, mitološku i nacionalističku svijest. Slobodan Jovanović, srpski historičar i pravni teoretičar, upitao je svojedobno svog oca Vladimira Jovanovića, oca srpskog liberalizma, zašto je njegovo pokoljenje toliko mitologiziralo nacionalnu prošlost, na šta je ovaj kratko odgovorio: “Nismo imali od čega početi”. Srpski etnički i državni prostor u suštini se svodi, prema Zundhausenu, na Smederevski sandžak (“Beogradski pašaluk”). Savremena Srbija, ne samo po njegovom sudu, nema značajniji historijski kontinuitet sa srednjovjekovnom. Govoreći o srpskim ustancima prvih decenija XIX stoljeća na tom prostoru iznosi da su ustanici imali pred sobom ciljeve daleko unatrag važećih vrijednosti, iz prošlosti – vaspostavljanje “dobrog starog reda” – i nisu znali šta da počnu s konceptima nacije i nacionalne države. Nikada “hajdučija nije imala veće razmere nego pod vladom Miloša Obrenovića”.

Nacionalne države na Balkanu nastajale su u XIX stoljeću putem nasilja, pljačke i progona “nepodobnih” etničkih i vjerskih zajednica, prije svega, muslimana, diskvalificirajući se pritom, svojim brutalnim postupcima, kao navodni nosioci više, evropske civilizacije. Muslimani su bili prva žrtva njihovog nastanka i ekspanzije. Protjerivanjem muslimana sa prostora na kome je nastajala srpska država, kaže autor, postavljane su smjernice u pravcu jedne etničke homogenizacije. Odnos prema muslimanima isključivao je toleranciju i ravnopravnost. Prvi kamen u temeljima masovnih fobija je razlika u religijama, moćnih vododjelnica u svjetskim okvirima. Zundhausen piše da se sa paganstvom koje je sve do XIX stoljeća bilo duboko ukorijenjeno moglo živjeti, ali sa “renegatima” koji su primili islam – ne. Oni su bili odabrani od duhovnih i svjetovnih vođa kao mete za “mržnju prema strancima”. Religijske tradicije su složene i ambivalentne. I nacionalizam je neka vrsta sekularne religije, odnosno politička religija.

Sve države, nastale u sukobima sa Osmanskim carstvom tokom XIX stoljeća, Zundhausen naziva “postosmanskim državama”. Uz podsjećanje na značaj „Načertanija“ za srpsku imperijalnu ideju, ukazuje da je i program Ujedinjene omladine srpske bio program „jednog iredentističkog nacionalizma“. Ratovi u kojem “oslobođenje” jednog naroda rezultira eliminiranjem drugih naroda ne mogu imati oslobodilački smisao, pored svih mitoloških magli i “pobjedničkih istina” koje prenebregavaju osnovne činjenice, odbacujući sve ono što može narušiti idealiziranu sliku prošlosti, kojoj se teži osigurati, u ime “viših ciljeva” stvarnosti, nužni legitimitet. Historičar ne bi smio dozvoliti da “pobjednik ima monopol nad pričanjem priče potomstvu”. Onaj ko označava Kosovo kao “Stara Srbija” i Makedoniju kao “Južna Srbija”, taj time želi, kaže ovaj autor, da polaže pravo na njih, da predstavljaju njegov posjed. Da li će neka akcija biti klasificirana kao “oslobodilačka borba”, “izdaja” ili “terorizam”, zavisi i od načina promatranja ili od pravnih definicija. Teško je govoriti o “oslobođenju”, ako “oslobodilac”, “oslobođenome” oduzima njegovu slobodu ili mu nametne svoju verziju “slobode”. Nema nacionalizma bez stereotipa o “drugima”, jer bez njih nema ni stereotipa o “sebi”, niti interesnih manipulacija. Uklanjanje povijesnih predrasuda je uvijek težak posao.

U balkanskom etničkom kaleidoskopu načelo nacionalnosti bilo je formula za nasilje. U općem smislu “etničko čišćenje” se može shvatiti kao termin koji obuhvata sistematske, masovne zločine, protjerivanje “nepoželjnog” stanovništva sa jedne teritorije zbog religiozne ili etničke diskriminacije, strateških ili ideoloških pobuda. Ovaj termin se na Balkanu ustalio kao eufemizam koji prikriva genocid. Nema genocidnih naroda ali ima

genocidnih politika. Zundhausen piše da tokom balkanskih ratova 1912–1913. došlo do “prvih etničkih čišćenja velikog stila u evropskoj istoriji 20. veka”. Šok zbog tih čišćenja bio je “utoliko veći što su se dogodili samo pet godina posle usvajanja Haške ratne konvencije 1907. godine”, koja je imala za cilj da se jasno povuče razlika između boraca i civilnog stanovništva. Ta razlika je u ovim ratovima bila ignorirana. Od balkanskih ratova prakticirana “podjela rada” između vojske i paravojnih formacija, koje su izvršavale “prljave poslove” doživjeće u postjugoslavenskim ratovima devedesetih godina prošlog stoljeća svoj novi vrhunac.

Rađanje jugoslavenske države 1918., piše Zundhausen, u cjelini je stvorilo više problema nego što ih je riješilo. Nacionalni unitarizam i državni centralizam su dva temeljna stuba “prve Jugoslavije”. Ravnoteža moći unutar ove države, izrazita razlika u “blagostanju među regijama” i “male” kulturne razlike između nacija, od njenog stvaranja su u centru svih sukoba oko podjele i preraspodjele. Ni socijalistička Jugoslavija nije bila toga pošteđena. Srpska identifikacija sa Jugoslavijom kao vlastitom državom u kojoj žive i drugi narodi bila je osnova sukoba i konačno njenog razaranja. Nacionalizam je, kao dugovječna koncepcija, označen kao primijenjena ideologija neodvojiva od identiteta, inficirajući cjelokupni društveni javni život u Srbiji, bio i burna, negativna reakcija na tektonske promjene u Evropi i svijetu, na izmjenu globalne epohe svijesti i međunarodnih odnosa. Pojavio se kao odgovor na razvojne alternative srbijanskog društva: nacionalizam ili modernizacija. Milošević je, nastojeći da ponovi “kosovski efekat” iz druge polovine osamdesetih godina, podsticao srpsko vodstvo u Hrvatskoj, a potom i u BiH na provokacije, kako bi u tom sklopu Srbi ponovo bili prikazani kao žrtve. Rat koji je 1992. zahvatio BiH, po svojim razmjerama, bacio je u zasjenak borbe u Hrvatskoj. Srpska ratna strategija oružanog ustanka, navodi autor, jednom zastrašenog, zatim podstrekivanog srpskog stanovništva i aktiviranje Jugoslavenske narodne armije, uz uključenje paravojnih jedinica i “vikend-ratnika” iz Srbije, funkcionirala je u BiH još efikasnije nego u Hrvatskoj. Pojam “etničko čišćenje” kružio je od početka rata u BiH svjetskom štampom i u Njemačkoj je 1992. izabran za “najgoru riječ”. Iz perspektive srpskih nacionalista, zagovornika stvaranja srpskih državica na prostorima na kojima se nikada nije prostirala Srbija, Milošević će svojim potpisom u Dejtonu izdati srpski narod.

Zundhausen u sporu sa dijalektičarima neraskidivosti “klanja i oranja” nije zaobišao ni odgovornost paralelnih centara moći u Srbiji, pad komunizma, ali i opstanak presvučenih komunista na vlasti. U ocjenama zbiivanja tokom posljednje decenije XX stoljeća fokusira se na ulogu Srpske

akademije nauka i umjetnosti, koja se sa svojim *Memorandumom* pretvorila u mjesto "pseudonaučne" kanonizacije srpske priče o žrtvi i antisrpskih teorija zavjere. Za Slobodana Miloševića će napisati da gotovo nema srpskog političara u XIX i XX stoljeću koji je ne samo susjednim nacijama, već i sopstvenom društvu i zemlji nanio toliko štete kao on, mada je bio samo izvršilac "koji je pretočio u politiku ono šta su drugi bili zamislili". Na osnovu svog viđenja historije Srbije do danas, Zundhausen zaključuje da bi se sa izvjesnom sigurnošću moglo reći „da bi se istorija Srbije i srpskog društva odvijala drugačije da su se elite pre oko sto godina više zainteresovale za konsolidaciju države i društva nego za teritorijalnu ekspanziju. Sa Pirovom pobedom u balkanskim ratovima 1912/13. srpska država je natovarila sebi hipoteku s kojom nikada nije uspjela da izađe na kraj.“ On uočava da je Srbija mogla biti „jedna visoko razvijena zemlja. Potencijal za to je postojao. Ali, ona je žrtvovana 'velikoj ideji', koja je Srbiju devedesetih godina unazadila za celo jedno stoleće. Srbi nisu ni 'tragičan narod' kako je to formulisao Dobrica Ćosić, niti su 'nebeski narod', nego sasvim 'normalno' društvo, koje su zasenili i zaveli narcisoidni propovednici, proroci i političari (kao i mnoga društva pre njih). Od dva prozora za vreme koje omogućavaju orijentaciju u sadašnjosti, prozora u prošlost i prozora u budućnost, prvi je zatvorio pogled na ovo drugo.”

U kući „Clio“, izdavaču Zundhausenove knjige, bili su svjesni da će ona pokrenuti određena preispitivanja novije srpske historije, da će naići na više, ne samo stručnih reakcija. Nisu pritom izostale ni diskutabilne ocjene da stranci ne mogu razumjeti Srbe i njihovu historiju, posebno jedan Nijemac, što je odista bila "čudna argumentacija" na početku XXI stoljeća. Zundhausenova knjiga u srpskom prevodu sadrži i pogovor koji je napisao dr. Dušan Bataković. On smatra da značajnu ulogu u oblikovanju Zundhausenovih stavova "imaju i određena predubeđenja, lična ili od drugih preuzeta, koja odslikavaju sve stereotipe, predrasude i osporavanja, kao i stanovišta koja nemaju sigurna uporišta ni u raspoloživoj dokumentaciji, ni u ozbiljnoj, široko prihvaćenoj naučnoj literaturi." Pojedina Zundhausenova tumačenja neki historičari u Srbiji smatraju pogrešnim, vidjevši u njima uticaje politike i stereotipnog mišljenja o Srbiji, a ne objektivnu zasnovanost naučnog suda. Najglasniji su kritičari po pitanju njegovog stava da razlozi za raspad Jugoslavije datiraju prije Titovog vremena, i mišljenja da kosovski mit ima predimenzioniranu ulogu u životu Srba. Dr. Slavenko Terzić će istaći da je Zundhausenova knjiga prožeta "duhom istorijskog revanšizma i revizionizma", kako je njena osnovna funkcija da "naknadno legitimizuje razbijanje Jugoslavije i političku arhitekturu stvorenu nakon

toga”. Tzv. “poštena” nacionalna historija pretpostavlja sposobnost da se “zaboravi” sve što joj ne ide u prilog, da se oštro kritikuju “stranci” i njihova viđenja koje ne odgovaraju reprezentativnoj matrici, idealiziranim autoprojekcijama i statičnim predstavama sa debelim mitološkim nanosima, pravljenim za domaću upotrebu. Raširena sklonost da se demantira ili potiskuje teret sopstvene prošlosti doprinosi devalviranju historije. Dr. Latinka Perović predočava, pak, da je srpska historiografija bila manje pluralna od realne historije Srbije, da je previdala pluralnost misli o državi i društvu. Nije, međutim, dovoljno samo šta historičari kazuju o svom narodu i njegovoj prošlosti, već je također bitno, govore iskustva ali i savremenost, i kako ih drugi vide, šta misle, pišu i čitaju o njima, kakvi modeli percepcije dominiraju. Bez znanja, koje poziva na opreznost, nema ni vredonosnih sistema, niti iskoraka u šira poredbeno-historijska istraživanja i poređenja u međunarodnim okvirima.

Zundhausenovu sintezu odlikuje multidisciplinarnost, prisutno je više diskursa. Prošlost koja se može rekonstruirati, kaže, on, po naučnim metodama, sadrži, bar parcijalno, mnoge demantije koji se odnose na ono što je jedno društvo pohranilo u svom “kulturnom pamćenju kao istinu”. Historiju je nužno reinterpretirati, demonumentalizirati, oslobađati je od ograničenog tumačenja, pseudomitskih i pseudohistorijskih mreža, fatalističke vezanosti za problematične teorije koje gode nacionalnoj sujeti, od stereotipa i jednostranih, “poželjnih” predstava. Općenje sa prošlošću, “stalno je njeno dorađivanje, ali pošto je ‘čitamo’ iz tragova kakve je ostavila, ta prošlost je onda haotična, slučajna, fragmentarna” (Vitold Gombrovič). Revizionizam izaziva dijalog, može biti produktivan. On je, shodno iskustvima, prateća pojava stalne interpretacije prošlosti, odnosno smisla historijske nauke. Nova saznanja otvaraju “nova polja nepoznatog”, pa je u tome i njihova vrijednost.